

Gelukkige stad

De gouden jaren van Antwerpen (1485–1585)

Jan Lampo

Omslagillustratie: uit Jan de Gheet, *Unio pro conservatione rei publicae* (*Hulde aan keizer Maximiliaan I*)

Ontwerp omslag: Xpair Communication, Leuven

Ontwerp binnenwerk: Konvertus / Newgen

ISBN 978 94 6298 735 7

e-ISBN 978 90 4853 895 9

NUR 680 / 685

© Jan Lampo / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2017

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

Voorwoord	9
1. 'Van torens stekelig'	11
Redezicht	11
Mariken en de duivel	13
Een samenloop van economische omstandigheden	14
Exotische waar en slavenhandel	17
Ondernemende lieden	19
Koopliedennaties	21
Merchant Adventurers	22
De Antwerpse Joden	25
Scheepvaart en haven	27
Geldhandel	30
Financiële producten	31
Bouwwoede in een wereldstad	33
De Onze-Lieve-Vrouwekerk	34
De Sint-Jacob	37
De nieuwe Beurs	38
Huizenbouw	40
Stadspaleizen	42
Het interieur	45
Het goede leven	46
Wijn	48
Vuilnis en drek	51
De ellende van de kleine man	52
Liefdadigheid	55
Parel aan de kroon van Karel	57
De Staten	60
Stadsmagistraat en -ambtenaren	61
Politie	62
2. Sint-Lucas en Apelles. Kunst tussen gotiek en renaissance	65
De schilder Andries de Cuypere en het Sint-Lucasgilde	65
'De conste (...) in eeren (...) staet'	69
'Printers' en 'verlichters'	69
De andere kunstambachten	71
Handel in edelstenen	72
Het Antwerpse maniërisme	74

De Meester van Frankfurt	77
Het humanisme	78
De renaissance	79
Humanisme en renaissance in Antwerpen	82
Quinten Metsys en zijn vrienden	84
Thomas More	86
Naar Italië!	90
De Antwerpse retabelproductie	91
Het ontstaan van de kunstmarkt	94
Drukkers en boekverkopers	95
Wetenschap	96
Cornelius Agrippa	99
Albrecht Dürer in Antwerpen	100
3. 'De eerste symptomen van religieuze gisting'	103
De Reformatie	103
De Antwerpse augustijnen	106
Wederdopers	106
De Antwerpse 'libertijnen'	110
Anna Bijns	113
Maarten van Rossem	115
4. 'Veelderleij nieuwe inventien' (ca. 1540–ca. 1550)	117
Gilbert van Schoonbeke, de urbanist	117
Gaspere Ducci, de speculant	118
Het Palazzo Ducci	120
Beursfraude	122
Dure luxewaren	123
Succes van kleine kooplui	125
Staatsbankroet	125
Gillis Hooftman	126
Hooftman en de calvinisten	128
De Willebroekse vaart	129
Trekschuiten	130
Jan Sanders van Hemessen	131
Geloof versus geld	133
Pieter Coecke van Aalst, de theoreticus	135
Frans Floris, schilder van 'poeteryen'	138
Cornelis II Floris, beeldhouwer en architect	140
Florisstijl	142
Gordel van smaragd. De hoven van playsantie om de stad	143

Stadstuin	146
Verzamelen	147
De intocht van Filips II in 1549	155
De opmars van het calvinisme	158
Oranje houdt een toespraak	161
Plantin, de aartsdrukker	162
Huis der Liefde	164
5. 'Haers g'lijck is noyt gevonden' (ca. 1550–1566)	167
Pieter Aertsen en Joachim Beuckelaer	167
Jacob Grimmer	171
Het portret: Willem Key	172
'Gesworen stadtschilder'	175
Pieter Breugel de Oude	175
Het Schilderspand in de Beurs	180
Het Tapissierspand en de tapijthandel	182
Nieuwe leden bij het Sint-Lucasgilde	186
Een nieuw stadhuis	187
Het Oosters Huis	190
Het Hessenhuis	190
Het Landjuweel van 1561	192
6. Barsten in het ijs. Van de Beeldenstorm tot de Franse Furie (1566–1581)	199
Het Concilie van Trente	199
De Beeldenstorm	202
Bouw van de citadel	207
De tiende penning	209
Jan van der Noot	211
Het Concilie van Trente en de schilderkunst	214
Maarten de Vos	215
Adriaen Thomasz. Key	217
Hans Vredeman de Vries	217
'Toneel van afgrijselijkheid'. De Spaanse Furie	219
Antwerpen kiest de kant van de Opstand	224
De hertog van Anjou	227
'De nood genas de scheuren' – de Franse Furie	229
De paradox van de religieuze kunst	232
Justus Lipsius	236
7. Het laatste bedrijf	239
De Val van Antwerpen	239

De diaspora	248
Epiloog	253
Illustratieverantwoording	257
Bibliografie	261
Index	269

Voorwoord

Wat gebeurde er tussen de laatste pagina's van Michael Pyes *Aan de rand van de wereld* en de eerste bladzijden van, zeg maar, *Overvloed en onbehagen* van Simon Schama of Geert Maks *De levens van Jan Six*? Het antwoord is even simpel als onbetwistbaar: *Antwerpen* gebeurde. 'Felix Antverpia' of 'gelukkig Antwerpen', dat tussen ca. 1485 en 1565 zijn 'gouden eeuw' beleefde.

'Gelukkig Antwerpen'. De woorden prijken op de banderol die door een engel wordt vastgehouden op de prent die het omslag van dit boek siert. De nog onvoltooid toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk maakt de bouwwoede in de stad anno 1515 zichtbaar. De kraan op de kade en de schepen op de stroom vertellen over economische voorspoed.

Tussen het eind van de 15de eeuw en de jaren 1560 werd de stad aan de Schelde het voornaamste handelsknooppunt, de grootste kapitaalmarkt en de belangrijkste exporthaven van luxewaren in West-Europa. Antwerpen voerde grondstoffen in en zette de producten van de ambachtelijke industrie in de Nederlanden af. Het introduceerde Italiaanse handelstechnieken en financiële producten; zijn beurs diende tot voorbeeld van die in Londen en Amsterdam. Men dreef er handel in diamanten en pleegde fraude met scheepsverzekeringen.

Nog voor de komst van de Fransman Christoffel Plantin was Antwerpen het centrum van de boekdrukkunst in de Lage Landen. De humanisten Erasmus en Thomas More verbleven er bij hun vriend Pieter Gillis. More stelde zijn *Utopia* niet voor niets voor als een sterk verhaal dat een matroos hem in Antwerpen vertelde. De jonge Gerard Mercator schuimde er de stalletjes en winkels van boekhandelaars en prentenverkopers af voor kaarten van pas ontdekte gebieden. Het gonsde er van nieuwe, uitdagende en soms weinig conformistische ideeën.

Antwerpen was de stad van de schilders Quinten Metsys, Pieter Breugel, Pieter Coecke van Aelst en Frans Floris. Het zag de eerste 'moderne' kunstmarkt ontstaan. Die werd bevoorrad door een schare bekende en onbekende kunstenaars die hun kost verdienden in grote ateliers. De Renaissance kreeg er voor het eerst in de Nederlanden vaste voet aan de grond en met haar de Hervorming.

In de 'liberale' handelsmetropool gedijde de Reformatie wonderwel: lutheranen, wederdopers, 'libertijnen' en weldra ook calvinisten daagden er de autoriteit van de kerk en het gezag van de keizer uit. Na de troonsbestijging van Filips II maakten ontevreden edelen en stedelijke elites gemene zaak met calvinistische predikanten. Dramatische episodes als de Beeldenstorm, de Spaanse Furie en een poging tot moord op Willem van Oranje verstoorden het leven van de stedelingen.

Antwerpen werd een calvinistische republiek en koos de kant van de Opstand, maar moest in 1585 capituleren voor Alexander Farnese, de veldheer van de Spaanse

koning. De Zeeuwen sloten de Schelde voor de handel. De scheiding van de Nederlanden was een feit. De helft van de bevolking verliet Antwerpen, veelal naar het Noorden. Amsterdam kon beginnen.